

A MEDIÁLIS IGE KATEGÓRIÁJA A RÉGEBBI MAGYAR NYELVTANOKBAN

FEJŐS EDINA

1. Bevezetés

Az igenemi csoportosítás, s ezen belül különösen a mediális igék kérdése máig megoldatlan kérdés a magyar nyelvészetben és a nemzetközi szakirodalomban is. Ezt a tényt az igenem fogalmának rendkívül komplex jellege magyarázza: „[a]z igenem sajátos szemantikai-szintaktikai kategória, mely az igék fogalmi-grammatikai jelentéséből indul ki, érinti az igék vonzatkeretét, a vonzatkeretek egymásba alakíthatóságát, az igének és az úgynevezett cselekvéshordozónak a viszonyát, valamint az ige morfológiai felépítését (képzést, ragozást) is” (Lengyel 2000: 83–84). A fogalom komplexitása az oka annak, hogy az igenemek elkülönítése során az egyes nyelvészek más-más szempontokat vesznek figyelembe, s a különböző módszerek alkalmazása nem feltétlenül vezet azonos eredményre.

A különféle igenemi csoportosítások különbözősége azért csúcsosodhat ki éppen a mediális igék fogalmának meghatározásában, mert – mint Szili Katalin hangsúlyozza – ez a kategória átmenetet jelent az aktív és a passzív igenemek között, így számos ige esik ellentmondásos megítélés alá a szakirodalomban, különböző igenemi rendszerezések más-más igenembe sorolják őket aszerint, hogy mit tekintenek fő igenemszervező szempontnak (Szili 1999: 355).

Kemmer a mediálisokról írt monográfiájában a mediális fogalmának kétféle megközelítéséről beszél. A mediális fogalma a klasszikus görög grammatikában alakult ki, formális kategóriaként, egy ragozási típus elnevezéseként. A mai nyelvtudományban azonban ez az értelmezés ritkán fordul elő: „Sometimes it denotes a formal category [...], in keeping with its original use in referring to an inflectional category of the Classical Greek verb” (Kemmer 1993: 2). Manapság a mérleg az igenemek alapvetően szemantikai kategóriaként való értelmezése felé billen. A rendszerben a formai jellemzők is helyet kapnak, ezek azonban – mivel folyamatos jelentésváltozásnak vannak kitéve – csak másodlagosan jellemezhetik az igenemeket, s ezen belül a mediális: „A morphosyntactic middle is a language-specific category characterized by an overt marker [...]. This marker may over time lose that function and/or gain new semantic functions in accordance with its diachronic source”. (Kemmer 1993: 237).

Szili rámutat arra, hogy a mediálisok lényegének meghatározására mind a külföldi (l. Szili 1999: 355), mind a magyar szakirodalomban ma is többféle szempontot vesznek figyelembe a kutatók. A magyar szakirodalomban két markáns, több ponton egymásnak is ellentmondó, következetes vélemény körvonalazódott az utóbbi időben: az egyiket H. Tóth, a másikat Abaffy és Forgács képviseli. H. Tóth, aki a mediálisokat a [-tr] és [-akt] jegekkel jellemzi, a külföldi szakirodalom azon vonulatához csatlakozik, amely a ráhatásnélküliséget tartja a mediálisok fő jellemzőjének (H. Tóth 1996: 282). Abaffy (1978) és vele egyetértve Forgács (1998) véleménye szerint mediálisnak tekinthetők mindazok az igék, amelyek a szövegben nem szándékosan cselekvő ágens alannyal szerepelnek.

Jelen dolgozatomban Abaffy és Forgács véleményéhez csatlakozva az ő mediális-definíciójukat fogadom el, úgy vélem ez a tisztán szemantikai szempont segít a legkövetkezetesebben, legegységesebben elkülöníteni a mediális igéket. Ez a felfogás a több tipikus tulajdonsággal jellemzett ágensi szerepnek (l. Kiefer 2000: 218) egy kitüntetett tulajdonságát, a szándékosságot az ágensi szerep kötelező tulajdonságává lépteti elő. Kétségtelen azonban, hogy szándékitalanság mozzanatának kitüntetett tényezőként való kezelése maga után vonja a kategória kitágulását. Másrészt egyéb felfogásoknál nagyobb fontosságot tulajdonít a szövegkörnyezetnek, így szélsőséges esetben még az a kérdés is felvethetővé válik, hogy ha adott környezetben számos, egyébként cselekvőnek tekintett ige mediálisnak is tekinthető, akkor van-e értelme mediális igéről beszélni. Úgy vélem azonban, a mediálisoknak Abaffy-féle meghatározása azért állhatja meg mégis a helyét, mert az igenemet korántsem kezei egységes csoportként, annak az aktív és a passzív igék között elhelyezkedő kontinuum-voltát emeli ki, a mediálisoknak négy, az aktív-passzív végpontú skála különböző pontjain elhelyezkedő csoportját határozza meg. Bár a csoportok meghatározásában a kiindulás formái, jellemzésükben mégis helyet kapnak szemantikai tényező. A mediális igenem átmenetiségének és szemantikai sokszínűségének felismerésével az igenem lényeges tulajdonságát ragadta meg a szerző. (A mediálisoknak különböző szemantikai csoportjainak meghatározásával, egymáshoz való viszonyuk ábrázolásával találkozhatunk pl. Kemmer monográfiájában is (1993: 202).

A magyar szakirodalomban a mediálisok kutatásában Abaffy tanulmánya (1978) azért is jelentős állomás, mert a szerző nem csupán a saját felfogását fejtette ki az igenemmel kapcsolatban, hanem arra is rámutatott, hogy a mediálisok meghatározása régi nyelvtanainkban sem mutatott egysé-

ges képet (im. 260). Ezért érzi szükségesnek, hogy röviden áttekintse a mediális meghatározásának történetét Sylvester Jánostól Szinnyei Józsefig.

Ebben a dolgozatban ezt a munkát folytatom. Egyrészt kibővítettem a vizsgálódási kört, nem csupán a legfontosabb nyelvtanírók munkáival foglalkoztam, hanem kevésbé jelentős munkákat is megvizsgáltam, például iskolai nyelvtanokat is. Ezek ugyan nem feltétlenül jelentettek újdonságot az igenem-rendszerezésben, de feldolgozásuk során fogalmat alkothatunk arról, mennyire elterjedt egy-egy felosztás. 51 nyelvtan igenem-rendszerezését vizsgáltam meg, Sylvester nyelvtanától (1539) a Tompa által szerkesztett *A mai magyar nyelv rendszere* (1961) címmel megjelent akadémiai nyelvtanig.¹

Másrészt Abaffytól eltérő nézőpontot választottam vizsgálódásomhoz. Ő ugyanis tanulmányában azokat a mozzanatokat emelte ki, amelyek ma is igazak mindazokra az igékre, vagy azok egy csoportjára, amelyek az ő nézetei szerint mediálisok. Arra koncentrált tehát, hogy megállapításainak milyen előzményei voltak korábbi századok grammatikáiban. Én azonban arra kerestem a választ, hogy mi a fő szempontja ezeknek a felosztásoknak, és hogyan illeszkednek ezekbe a rendszerekbe a mediálisok. Egyúttal választ keresek egy másik kérdésre is: mi volt az oka annak, hogy a mediálisokat nem sikerült ezekben a munkákban megbízhatóan elhatárolni más igenemektől, vagyis milyen hiányosságaik vannak a csoportosításoknak.

A magyar nyelvtantörténet három korszakra osztható aszerint, hogy szerepel-e a grammatikákban, tanulmányokban a mediális igenem vagy sem.

I. Az első korszak az első nyelvtannal, Sylvester 1539-ben megjelent *Grammatica hungaro-latina* című művével kezdődik, és a XIX. század második feléig tart. Néhány kivételtől eltekintve a korszakban íródott nyelvtanokban szerepel a mediális ige.

Ebben a tág időszakban négyféle felfogást találhatunk a mediálisokra vonatkozóan. Ezek nem feltétlenül jellemeznék egyértelműen egyes nyelvtanokat, ugyanis minden munkában más és más rendszerezés található, és az egyes nézőpontok egy-egy grammatikán belül is nem egyszer keverednek. A négy nézet lényegét röviden a következőképpen foglalhatjuk össze:

---

¹ Itt szükséges megjegyezni, hogy különösen a korábbi századokban, de gyakran még a XX. században is előfordul, hogy az igenem fogalma nem különül el más csoportosítási szempontoktól. Nem egy esetben például a csoportosításban együtt szerepel a különböző igenemekbe tartozó, az akcióminőséget kifejező, valamint a ható igék, utalás nélkül arra, hogy különböző szempontokról van szó. Az eklektikus osztályozás hibájára még Károlynak is fel kellett hívnia a figyelmet a XX. század második felében (1967: 189–190).

- a) A mediális igenem – a korszakra nem jellemző módon – nem szerepel a felosztásban.
- b) A mediális tárgyatlan igéként fogják fel.
- c) A mediális ikés igéként fogják fel.
- d) A mediális jelentése alapján határozzák meg.

II. A második korszakban, a XIX. század második felétől kezdődően nem találjuk meg a mediális fogalmát nyelvtanainkban. Helyét a visszaható ige veszi át.

III. A harmadik korszak kezdete Károly Sándor 1967-es tanulmányához kötődik, ő eleveníti fel ismét a mediális kategóriáját, és ennek nyomán kezdenek el ismét foglalkozni vele a nyelvészek. A fentiekben utaltam arra, hogy a magyar szakirodalomban két igazán következetes vélemény alakult ki a mediális fogalmának meghatározásával kapcsolatban. Ezen vélemények ütköztetését a szerzők a szakirodalomban maguk is elvégezték, nézeteiket kifejtették. A két elképzelés ellentmondásinak felvázolására jelen pillanatban már csak terjedelmi okokból sem vállalkozom, csupán ismételtlen utalok arra, hogy a különbségek a kiindulópont különbözőségéből, az eltérő értelmezésből adódnak, véleményem szerint nem zárják ki két egymástól eltérő, önmagában azonban ellentmondásuktól mentes igenemi rendszerezés lehetőségét.

Ebben a munkában az első két korszakkal foglalkozom, a fentebb ismertetett nézetek képviselőinek munkáinak mediális-meghatározásait bemutattva követem nyomon a fogalom értelmezésének alakulását a magyar nyelvtanítás évszázadaiban.

1. Az első korszak

1.1. Aktív-passzív szembenállás, mediális nélkül

Az első csoportba az a néhány szerző tartozik, akik művében a mediális kategóriája nem szerepel. Míg a korszakban íródott legtöbb munkában egyaránt szerepel az aktív, mediális és a passzív igenem, az ő műveikben csupán az aktív-passzív szembenállásról esik szó (Komáromi Csipkés [1655] 1866: 394; Kövesdi [1686] 1866: 563; Vályi 1792: 19, 26; Szenthe 1792: 36–37). A példák a mai cselekvőnek és szenvedőnek felelnek meg; Szenthénél pl. a **tselekedő** igék (**genus activum**) csoportjába tartozik a *tanúlok*, *irok*; a szenvedő igék (**passivum**) csoportjába pedig a *verettetem* ige (Szenthe 1792: 36). Hogy ez a kettős felosztás közülük sem volt mindenki számára kielégítő, jelzi, hogy Szenthe egy jellegzetes mediális, a létigét külön csoportként szerepelteti rendszerezésében, mint **lételes** igét.

1.2. A mediális mint tárgyatlan ige

A második nézet a korszakra nagyon jellemző felfogást tükröz, Sylvesternél jelenik meg elsőként, és még a XIX. században is tartja magát. A felfogás a három alapvető igenemet (aktív, passzív és mediális) egymáshoz való viszonyukban határozza meg. Eszerint a mediális ige abban különbözik az aktívtól, hogy azzal ellentétben nincs tárgya, ezért nem alakítható passzívvá. Az aktivitás fogalma tehát egyenlő a tárgyassággal. Ebből az is következik – s ezt a szerzők által felsorolt példák is bizonyítják –, hogy a mediális ige fogalma az ide sorolható munkák szerint a tárgyatlan – vagy aktuálisan tárgyatlanul használt tárgyas – igéket takarja. Szenczi Molnárnál a **neutrum** kategóriájának meghatározása a következőképpen hangzik: „Neutrum est, quod ex se non facit passivum”. A példák tipikusan ágensi alannyal járó cselekvő tárgyatlan igék: *megyen, sétál, jó, ül*. ([1610] 1866: 177). Hasonló meghatározást olvashatunk Kassai nyelvtanában: „Az által-hatatlan ige pedig inkább tsak bizonyos állapotot, ’s némi nemű szenvedést, mint művelést jelentvénn, abból soha különös szenvedő ígét nem is tsinálhatni, ’s azért is azt a’ Diákok *Neutrum*-nak híjáh, műk pedig *Közép-igének* mondhatjuk (Kassai 1817: 172). Több nyelvtanban elmarad a hármasszintű transzformációs összefüggés kifejtése, a mediális igéknek tárgyatlanként való felfogása viszont igen elterjedté válik. Verseggy csoportosításában már egyaránt szerepel állapotot (*van*), állapotváltozást (*betegszik*) kifejező mediális és cselekvő tárgyatlan ige. S bár az állapotváltozást kifejező igékről figyelemre méltó megjegyzései vannak, a közös vonás, amely a csoportképző szempontot tükrözi, mégis egyértelműen a tárgyatlanság: “A’ középrendű ige, avvagy *neutrum*, melly létet, mint *van*, vagy levést, mint *lesz*, vagy olyan szenvedést, melly külső okból nem ered, mint *betegszik, aggódik, alszik*, vagy olyan cselekedetet jelent, melly sem külső okból nem támad, sem külső tárgyat nem illet, mint *jár, vigyáz*” (Verseggy 1818: 200).

Azt, hogy az aktivitás fogalma ezekben a nyelvtanokban a tárgyassággal válik egyenlővé, nem csupán az igenemek meghatározásai alapján állapíthatjuk meg, hanem rávilágít valamelyest a terminológia alakulása is. A legkorábbi, idegen nyelven íródott grammatikák értelemszerűen legtöbbször a latin terminusokat (**activum, passivum, neutrum**) használták. A felvilágosodás korától megjelent magyar nyelvű művek a **passivum** kifejezést egységesen a **szenvedő**, az **activumot** a **mívelő** (*Magyar grammatica* 1781: 49; Rosenbacher 1792: 84; Vitkóczy 1797: 49), illetve **művelő** (Verseggy 1818:

200), valamint a **cselekedő** (Szenthe 1792: 36; Bőjthy 1794: 131) és a **cselekvő** (Gyarmathi 1794: 158; *Debreceni grammatika* 1795: 74) szavakkal magyarították. A **neutrum** a magyarban a **középszerű** (*Magyar grammatica* 1781: 50), **az állapotott vagy középlő ige** (Rosenbacher 1792: 84), a **középigé** (Bőjthy 1794: 132; *Debreceni grammatika* 1795: 75), valamint a **középrendű** (Verseghy 1818: 200) elnevezéseket kapta. Ezek közül a XIX. század folyamán a középigé terminus vált általánossá.

Nagy (1793: 114) és Beregszászi Nagy (1797: 113) azonban már szinonimaként használják a **transzitivum** és az **actívum**, valamint az **intranszitivum** és a **neutrum** kifejezéseket. Az ugyanebben az időszakban íródott *Kisded magyar grammatika* (1797: 22) a következő terminusokkal él: **által-adó** (cselekvő helyett, tkp. tárgyas²), **által-vevő** (szenvedő helyett), és **ben-maradó** vagy **középigé** (neutrum helyett, tkp. tárgyatlan). Kassai (1817: 171–172) a következő szinonimákat sorolja fel: **által-ható**, vagy **transzitivum**, **mívelő**, **tselekvő**, **actívum**; illetve: **által-hatatlan**, vagy **neutrum**, **középigé**.

A mediális igék tárgyatlanként való értelmezése a következő szerzők műveiben szerepel: Sylvester ([1539] 1866: 57); Szenci Molnár ([1610] 1866: 176–177); Pereszlényi ([1682] 1866: 394); Adámi (1760, 35–36) Kalmár (1770, 115–121); *Magyar grammatica* (1781: 49–50); Földi³ ([1790] 1912: 151–153.); Rosenbacher (1792: 83–88); Szaller (1793: 62–62), Nagy (1793: 113–116); Bőjthy (1794: 131–132); Gyarmathi (1794: 157–178); Szentpáli (1795: 81–84); Vitkótzsi (1797: 49–55); Beregszászi (1797: 113); *Kisded magyar grammatika* (1797: 21–23); Révai (1806: 542–545); Kassai (1817: 171–172); Verseghy (1818: 200–203); Táncsics (1831: 56–58); Vajda (1840: 34); Edvi Illés (1844: 11–23); Samarjay (1847: 20–21); Ihász (1852: 67–69).

A cselekvő igék tárgyasokra és tárgyatlanokra való felosztása viszonylag későn jelenik meg a nyelvtanokban.⁴ A XIX. században, Fogarasinál és

---

² Ha megjegyezzük, hogy korábban Szenthe (1792: 36) a műveltető igéknek adta az **által-menő**, **transzitivum** elnevezést, Földi ([1790] 1866: 152) viszont a határozott ragozású cselekvőkre használta a **kiható** és a **transzitivum**, az általános ragozásúakra pedig a **ki nem ható** és az **intranszitivum** kifejezéseket, még inkább rávilágíthatunk arra, mennyire nem volt egységes a terminológia ezen a területen.

³ Földinél nincs egységes kategóriája a neutrumnak. A **valóságos mívelő** és a **szenvedő** csoportok mellett három kategóriát találunk, amelyek a tárgyatlan igéket formai alapon különítik el: **félmívelő**, **félszenvedő** és **felemás**.

⁴ Az igenemeket tárgyalva a nyelvtanok ma már megkülönböztetik egymástól a tárgyaság és a tágabb értelemben vett tranzitivitás, vagyis a vonzatosság fogalmát. Manapság a tárgyas-

Keszlernél találjuk meg ezt a szemléletet. (A mediálisokról vallott felfogásukról bővebben l. 2.4.) Ebben az esetben is árulkodóak a terminusok. Fogarasinál (1843: 199) a következő három igenem szerepel: **tiszta állapot**, **tiszta alanyi, ki nem ható** vagyis tárgyatlan cselekvő⁵; **tárgyra ható, tárgyi-lagos**, vagyis tárgyas cselekvő, illetve **szükséget jelentő, alany-tárgyilag**, **szenvedő**, amelynek két alcsoportja szenvedő és mediális igéket tartalmaz. Keszler (1843: 41–43) felosztása nem következetes, több szempontot kever, a vonatkozó pontokat a terminológia szempontjából azonban érdemes idézni. A cselekvő tárgyas igék nála az **áthatva cselekvő**, a cselekvő tárgyatlanok pedig az **át-nem hatva cselekvő** elnevezést kapják.

A tárgyas és tárgyatlan cselekvő igék külön szerepelnek továbbá a Magyar Tudós Társaság nyelvtanában is (1846: 186–187), amely Fogarasival ellentétben visszatér az eredeti aktív-passzív-mediális hármassághoz, a **cselekvő** igék csoportjában azonban **átható**, **bennható** és **műveltető** csoportokat különböztet meg. A felismerés, mely szerint a magyarban létezik cselekvő tárgyatlan ige is, lehetővé tette, hogy a nyelvtanírók új utakon induljanak el, és többé már ne a tárgyasságban lássák a cselekvő és mediális igéket megkülönböztető szempontot. (Tény azonban, hogy ez a szemlélet nem terjedt el maradéktalanul a nyelvtanírók körében. Mint a fenti felsorolásból is látszik, 1846 után is jelentek meg munkák, amelyek az igenemeket a régi felfogás szerint határozták meg.)⁶

1.3. A mediális mint *ikes* ige

A második szempont morfológiai, e szerint a nézet szerint a mediális igenemet – hasonlóan a szenvedőhöz és a műveltetőhöz – jellemző képzők segítségével határozhatjuk meg. A felfogás előzményeként Pereszlényi, Tótfalusi Kis és Gyarmathi munkáira kell utalnunk.

Abaffy (1978: 281) hívja föl rá a figyelmet, hogy már Pereszlényi ([1682] 1866: 506) is felsorol nyelvtanában azonos tőből képzett – a mai

---

tárgyatlan szembenállás helyett a tranzitív-nem tranzitív használatos. Ebben az oppozícióban a határozói vonzatos igék is a tranzitív csoportba tartoznak (Lengyel 2000: 84–85).

⁵ Ezen a ponton ismét utalnunk kell a terminológia kiforratlanságára. Az állapotot jelentő igék ugyanis mediálisok, nem pedig tárgyatlan cselekvők, s mint a későbbiekben látni fogjuk, a mediálisok állapotot jelentő igéként való jellemzése már jóval Fogarasit megelőzően felmerült bizonyos nyelvtanokban.

⁶ Jóval később, a harmadik korszakban, Károly Sándor tanulmányának megjelenése (1967) után merült fel a szakirodalomban, hogy tranzitivitás szempontjából a mediális igenem sem egységes, hiszen a mediálisok között is találunk tranzitívokat. Ennek a kérdésnek a megítélése azonban a szakirodalomban nem egységes.

terminológia szerint cselekvő-mediális –igepárokat (pl. *lő-lövellik, hánt-hámlik, tölt-telik*). A párok ikés tagjait jelentésüket tekintve a szenvedőkkel tartja hasonlóknak. Szintén Abaffy (im.) idéz Tótfalusi Kis ([1697] 1866: 632) művéből is, amely bár nem nyelvtan, mégis tartalmaz figyelemre méltó megfigyeléseket. Tótfalusi Kis nem tesz jelentéstani észrevételeket, de számos melléknévből képzett igepárt sorol fel, amelyeknek második tagjaiban a mediális igék jellegzetes képzőit ismerhetjük fel. (Pl. *tágít-tágul, lágyít-lágyul, szegényít-szegényedik* vagy *szegényül* stb.⁷) Abaffy különösen azért tartotta fontosnak észrevételeiket, mert a mediális igék jellemzése és csoportosítása során maga is támaszkodott morfológiai szempontokra.

A Pereszlényi és Tótfalusi Kis által megkezdett vonalat a későbbiekben Gyarmathi folytatja (1794: 163–167), aki több oldalas táblázatokban ismertet hasonló igepárokat. Az igepárok tagjai az **Immanentia** és a **Transitivá** csoportba rendeződnek. Gyarmathi a mediálisokról vallott véleménye alapján az előző csoportba sorolható, tehát ő is tárgyatlanként azonosítja azokat. Az általa az **Immanentia** csoportban ismertetett igék között azonban túlnyomó a mediálisok aránya, és több jellegzetes mediális képzőt is felismer (pl. *-ad, -ed; -ul, -ül*) valamint szerepeltet sok ikés igét. Néhány példa az általa felsorolt igepárok közül: *fárad-fáraszt, bomlik-bont, hízik-hízal, él-éleszt, gyógyul-gyógyít, dőndül-dőndít, billen-billent*.

Régi nyelvtanainkban tehát a mediálisoknak már több jellegzetes képzője is szerepel, az igenemi osztályozásokban azonban csupán az ikesség szempontja jelenik meg döntő tényezőként. Néhány nyelvtaníró követi az előző felfogást, tehát a cselekvő-mediális oppozíciót a tárgy-as-tárgyatlanul azonosítja, az ikesség szempontját is szerepelteti azonban mint alcsoportképző szempontot. Ezen szerzők felfogása szerint tehát a mediális ige alapvetően tárgyatlan, de ikesség szempontjából két – esetleg több – csoportra osztható. (Földi [1790] 1912: 153; *Debreceni grammatika* 1795: 75; Vitkóczy 1797: 49–55; Kassai 1817: 171–172; Táncsics 1831: 57; Edvi Illés 1844: 23)

A felsorolásból némiképp kilóg Földi munkája, akinél nem szerepel a mediális fogalma. A **mívelő** és **szenvedő** mellett a középigék helyét a következő három csoport veszi át: **félmívelő** (tárgyatlan, nem ikés); **félszenvedő**

---

⁷ Az utóbbi igepárok első tagjának megítélése szintén nem egységes a mai szakirodalomban. A *Magyar grammatika* szerzői, Lengyel (2000: 86–87) és Keszler (2000: 315) például az *-ít* képzőt nem tekintik műveltető képzőnek, míg a *Strukturális magyar nyelvtan* egyik írója, Komlósy (2000: 280–281) viszont igen. Aszerint tehát, hogy melyik véleménnyel értünk egyet, tarthatjuk a Tótfalusi Kis művéből idézett igepárokat cselekvő-mediális vagy műveltető-mediális pároknak.

(tárgyatlan, ikes, egyes szám első személyben *-m* végződéssel, pl. *lakom, fekszem, játszom*); illetve **felemás** (tárgyatlan, ikes, egyes szám első személyben *-k* végződéssel, pl. *nyúlok, fénylek, omlók*).

A többi felsorolt szerző az ikesség alapján a mediálisokon belül képez alcsoportokat. A terminológia utalhat egyértelműen a morfológiai felépítésre: **ikes közép-ige, iktelen közép-ige** (Kassai 1817: 172). Több esetben a szerzők az általuk jellemzően nem ikesnek tartott cselekvőkhöz, illetve az *-atík, -etik; -tatík, -tetik* képzős, tehát ikes szenvedőkhöz hasonlítják a két csoportot: **közép cselekvő** (nem ikes), **közép szenvedő** (ikes; *Debreceni grammatika* 1795: 75), **szenvedő értelmű** (ikes) és **mívelő értelmű** (nem ikes) **közép ige** (Vitkóczy 1797: 59).

Ezek a művek szerzőik mediális-felfogása alapján az előző csoportba tartoznak, ide csupán mint további előzmények kerülhettek. A mediális igéket az ikesekkel elsőként a *Magyar grammatica vagy-is haza nyelvnek gyökeres megtanulására való intézet* (1781: 49) című munka ismeretlen szerzője azonosította: „Középszerű ige az olyan, melly *omba* vagy *embe* mégyen-ki ugyan, mind a' határozott, mind a' határozatlan értelemben”. Ez a nyelvtan a mediális ige körébe sorol minden ikes igét, köztük cselekvőket is, pl. *alszik, eszik, cselekszik*. Ezzel szemben cselekvő mindaz, ami nem ikes.

Hasonló elképzelést találunk a Magyar Tudós Társaság által szerkesztett műben (1846: 186–191). Az *-ódik, -ődik* képzősök kivételével, amelyek a szenvedők között kapnak helyet (l. alább), az ikes igéket **középigék** körébe sorolják a szerzők. A középigéken belül a képzők alapján állapítanak meg hat alcsoportot: „*közik, kézik, kozik* által képzett társas igék”; „*kédik, ködik, kodik* által alakult igék”; „A' pusztá *ik* által képzettek” stb.

Az előzőekhez hasonlóan a későbbiekben Galgóczi (1848: 235–236) tekinti az ikesség szempontját döntő tényezőnek a cselekvők és a mediálisok elhatárolásában, bár ez nem a meghatározásaiból, inkább az általa felsorolt példákból tűnik ki. Ennek a szemléletnek a hiányosságai is könnyen beláthatók. Az ikes igék között valóban sok a mediális, a medialitásnak azonban sem szükséges, sem elégséges feltétele az ikesség. Vannak ikes cselekvő igék is (pl. a fentebb említett *eszik, cselekszik*), ezenkívül létezik számos nem ikes mediális is. Sőt a mediálisoknak, mint már Gyarmathinál is láthattuk, van tipikus nem ikes képzőjük is: *-ul, -ül*.

Erről a pontról jelent továbblépést Szvorényi (1861: 120) felfogása. Bár az *-ódik, -ődik* képzősökhöz kívül szintén a középigék körébe sorolja az ikes igéket, mégis világosan látta, hogy a csoport korántsem egységes. Intuitív alapon, jelentésük szerint sorolta két alcsoportba az igéket: **közép-**

cselekvő, „melynek jelentménye inkább cselekvésre, mint szenvedésre hajlik, pl. a jámbor *munkálkodik* és *imádkozik*; a vásott gyermek *csufolódik* és *verekszik*; a zerge *iramlik*, nagyokat *szökik*; némely ember csak *eszik*, *iszik*, *játszik*, a máséval *takarózik*”; valamint **közép-szenvedő**, „melynek jelentménye inkább szenvedésre, mint cselekvésre hajlik, pl. a régi bor *megavasodik*; a húr nedves időben *megeleszkedik*; a szegény *szűkölködik*; idővel a vas is *megvásik*; az ember lassankint *megöregszik*; a részeges örökké *szomjazik*; nem mind arany, ami *fénylik*.”

Itt érdemes kitérni az *-ódik*, *-ődik* képzős igékre, amelyek a mediálisoknak a szenvedőkhöz igen közel álló csoportját alkotják. A szakirodalomban ugyanis komoly vitát váltott ki a kérdés, hogy az *-atik*, *-etik*; *-tatik*, *-tetik* képzősök mellett ezek is szenvedőnek tekinthetők-e.⁸ Több szerző igenem-rendszerezése tükrözi azt a felfogást, mely szerint az a forma is szenvedő.

Révai (1803: 544) ugyan a reflexív igék közé sorolta őket, a reflexivitást itt azonban az általa visszahatónak tartott képzőkkel való ellátottságként kell értelmeznünk. A reflexív kategórián belül azonban az *-ódik*, *-ődik* képzősök a **reflexa passiva** alcsoportot alkotják. (A másik két alcsoport: **reflexa activa**, pl. *emelkedik* és **reflexa neutra**, pl. *gondolkodik*.)

Más munkákban az *-ódik*, *-ődik* képzősök egyértelműen a szenvedők közé kerültek. Földi “a második szenvedő formaként” említi őket ([1790] 1912: 154).⁹ A Magyar Tudós Társaság nyelvtanában (1846: 188) a szenvedő igenem két csoportra oszlik; **külszenvedőkre** (*-atik*, *-etik* képzősök) és **belszenvedőkre** (*-ódik*, *-ődik* képzősök). Hasonló felfogás szerepel Galgóczi (1848: 236), Ihász (1852: 68–69) és Szvorényi (1876: 123) munkájában.¹⁰

⁸ Bővebben I. Klemm (1928–1942: 57–62).

⁹ Földi felfogását az *-ódik*, *-ődik* képzős igékről bővebben I. Sziliné (1999: 351–352).

¹⁰ Az *-ódik*, *-ődik* képzősök szenvedőkhöz sorolása a mai álláspont szerint nem állja meg a helyét. Meg kell azonban jegyezni, hogy a mediálisok közül ez a csoport áll a legközelebb a szenvedőkhöz, valamint utalnunk kell arra, hogy – miként például a **belszenvedő** és **külszenvedő** terminusokból kitűnik –, az említett szerzők érzékelték a különbséget a két forma között. Annál is inkább érdemes kitérni a szenvedő jelentéstartalom kifejezési lehetőségeinek kérdésére a magyar nyelvben, mert a probléma ma is aktuális. Szili (1999: 351) ír arról, hogy manapság, amikor a hagyományos szenvedő formát már nem használjuk, az *-ódik*, *-ődik* képzős igék kezdik átvenni a szenvedő igék szerepét a nyelvhasználatban. A beszélők számára tehát ma is igen közelinek, szinte felcserélhetőnek tűnik a két forma.

1.4 A szójelentés szempontja

A tárgyasság és az igeképzés szempontja mellett harmadikként a szójelentés szempontja jelenik meg. Az igenemek, ezen belül a mediális meghatározása a jelentés alapján a korábbi századokban szórványosan jelenik meg a grammatikákban, majd a XIX. században válik elterjedté.

A szójelentést figyelembe vevő munkák a korai időszakban a létezés és az állapotot jelentő igéket tartották mediálisnak. Erre az első példát Bél (1787: 51) nyelvtanában találjuk, aki szerint a középigék (**mittlere Gattung**; „deuten [...] ein Daseyn und einen gewissen Zustand der Sachen an”), valamint a cselekvő (**thätige Gattung**) és a szenvedő (**leidende Gattung**) jelentésük alapján különböznek egymástól. Az „állapot” kulcsszóként szerepel Rosenbacher (1792: 89) nyelvtanában is, aki erre már az igenem egyike elnevezésével is utal (**állapodott**): „A’ Középlő Ige az, amely a’ személy, avagy Dolog állapotját mivelés, és szenvedés nélkül jelenti”. A továbbiakból azonban kiténik, hogy ő is a tárgyatlan igéket sorolja ebbe a csoportba. A *Debreceni grammatika* (1795: 74–75) esetében már a meghatározásban is jelentkezik ez a kettősség: „Olyan Ígék is vagynak, mellyek a Személybenn vagy dologbann, tsupánn magábann, hol kezdődő, hol véghezmenő, de *másra ki nem ható* tselekedetet, szenvedést; és így annak a személynek vagy dolognak állapotját jelentik”¹¹

A XIX. században is találunk példát arra, hogy a tárgyatlannak tartott mediális ige meghatározásában megjelenik az állapotra vagy a lételre való utalás: „Az *által-hatatlan* ige pedig inkább tsak bizonyos állapotot, ’s némi nemű szenvedést, mint mivelést jelentvénn, abból soha különös szenvedő ígét nem is tsinálhatni” (Kassai 1817: 172); A’ középrendű ige, avvagy *neutrum*, mely létet, mint *van*, vagy levést, mint *lesz*, vagy olyan szenvedést, melly külső okból nem ered, mint *betegszik*, *aggódik*, *alszik*, vagy olyan cselekedetet jelent, melly sem külső okból nem támad, sem külső tárgyra nem illet, mint *jár*, *vigváz*” (Verseghy 1818: 200); “A lételt jelentő ige valaminek a lételét jelenti, a nélkül, hogy más tárgyra hatna” (Samarjay 1847: 20). (L. még alább Fogarasi és Keszler szóhasználatát.)

Bél még a mediális igék csoportjába sorolta a (jellegzetesen mediális) létigét. Sajátos fejlemény azonban, hogy későbbiekben több szerző is úgy

¹¹ Sajátos ellentmondás azonban, hogy míg Rosenbacher a cselekvő és mediális példákat egyaránt ismerteti a **középlő igék** csoportjában (pl. *élek*, *hevülök*, *aggódom*, *boszorkodom*, *elmélkedem*, *imádkozom*), addig a *Debreceni grammatika* (amely a cselekvő igéket szintén tárgyasként határozza meg) példái egytől egyig mediálisok: *fázik*, *hízik*, *lágylól*, *betegeskedik*, *pirosodik*, *aluszom*.

érezte, egyik kategóriába sem illik bele, ezért külön, egytagú csoportot alkottak számára. (Szenthe 1792: 36; Böjthi 1794: 199; *Debreceni grammatika* 1795: 74; *Kisdéd magyar grammatika* 1797: 21; Keszler 1843: 42; Galgóczi 1848: 235).

Verseghy meghatározásából (l. fent) kitűnik, ő jól érzékelt, hogy a hagyományosnak mondható, tárgyasságot alapul vevő csoportosítás alapján a mediális kategóriája a jelentés szempontjából korántsem egységes, egyaránt beletartoznak mai értelemben vett cselekvő és szenvedő igék. Az igék jelentésének figyelembe vétele az igenemi osztályozás során vezetett el arra a szemléletre, amely külön csoportként tartja számon a cselekvő tárgyas és cselekvő tárgyatlan igéket. Mint a fentiekben (1.1) már láthattuk, ezek két csoportként való kezelése Keszler és Fogarasi nyelvtanaiban jelent meg elsőként. Ezzel lehetővé vált, hogy a mediális igék ne vegyüljenek a cselekvő tárgyatlanokkal.

Keszler (1843: 41–43), aki a mediális és a középige terminusokat nem használja, két csoportban is szerepeltet mediálisokat. Az egyik csoport állapotot – pontosabban fogalmazva talán inkább helyzetet – kifejező igéket tartalmaz: „Állapot vagy létmód jelentő, mint áll, ül, szunnyad, függ, fekszik, nyugszik stb.”. A másik csoport vegyesebb képet mutat, állapotot és állapotváltozást kifejező igéket egyaránt találunk benne, és szokatlan módon a **viszszaható** elnevezést kapja. Az ide tartozó ige „az alapszónak mintegy belszenvedését jelenti, p. o. aggódik, fel, sinlődik, szárad, hervad, öregedik, irtózik, fülád, fekszik, tágul, lágyul, ébred stb.” Keszler érdeme, hogy elszakad az ikesség szempontjától, és más jellegzetes mediális képzőkkel ellátott igéket is szerepeltet a visszaható (tkp. mediális) csoportban.

Fogarasi (1843: 197–201) egy új szempontot vezet be az igenemi osztályozásba, a szándékosság, akaratlagosság szempontját. Azt, hogy ő egy egészen új szempontrendszer szerint dolgozik, jelzi az általa használt terminológia is. Láthattuk, hogy az állapotot jelentő mediális igéket korábban sok szerző azonos csoportba sorolta a cselekvő tárgyatlanokkal. Fogarasinál viszont a cselekvő tárgyatlanok és a mediálisok külön csoportot képeznek, a **tárgyra ható (tárgyilagos)** igék mellett mégis a cselekvő tárgyatlanok kategóriája kapja a **tiszta állapoti (vagy tiszta alanyi vagy ki nem ható)** elnevezést. A mediálisokat Fogarasi a szenvedőkhöz közel álló csoportnak tartja, s a harmadik kategória elnevezése nála **szükséget jelentő (alany-tárgyilagos vagyis szenvedő)** igék, amely két csoportra bomlik: **szenvedő áthatók** (vagyis szenvedők) és **szenvedő-létel** (vagyis mediális) **igék**. Ez utóbbi csoport meghatározásában kap szerepet az akaratlagosság szempontja. Az általuk

kifejezett események bekövetkeztét nem a szabad akarat, hanem szükségesség, külső hatás idézi elő: “mert nem szabad akaratomtól függ, aludni és álmodni; de ezen szükségbeliséget még jobban érezzük ezekben: melegszen (p. o. tűznél), összerogyom (p. o. testi gyengeség miatt), a gáz leomlik valamely munkáló ok által”.¹²

Az igék jelentése szerint igenemi osztályozás jó irányvonalnak tűnik, a Fogarasi nyelvtana után megjelent munkák azonban nem alkalmazzák következesen. Néhány mű meghatározásai tükrözik, hogy a szerzők szerint a mediálisok jelentésüket tekintve átmenetet képeznek a cselekvők és a szenvedők között, pl. „középigé, mellyben mind a’ cselekvésnek, mind a’ kényszerülésnek eszméje némileg megvan” írja *A magyar nyelv rendszere* (1846: 186); „*Középigé*, melyben részint cselekvés, részint kényszerülés foglaltatik” (Galgóczi 1848: 235); „*Középigé* (medium), mely azt jelenti, hogy az alany némileg cselekvő, némileg szenvedő állapotban van, azaz hogy részint tesz valamit, részint történik vele valami.” (Szvorényi 1876: 121)¹³ Az említett esetekben azonban a szerzők valójában az ikesség szempontja alapján különítik el egymástól a cselekvőket és a szenvedőket.

2. Mediális helyett visszaható

Az előbbieken láthattuk, hogy a magyar grammatikákban az aktív, a passzív és a mediális számított alapigenemnek. Korán, már Szenci Molnár nyelvtanában ([1610] 1866: 176); feltűnik a műveltető ige kategóriája **activum secundum** elnevezéssel¹⁴, ez azonban korántsem jelentette azt, hogy a későbbiekben minden nyelvtaníró szerepeltette művében ezt az igenemet. A visszaható igenem jóval később jelenik meg, mégpedig a felvilágosodás korában írt grammatikákban. Szaller előzménynek tekinthető munkája¹⁵ után a következő szerzők műveiben szerepel a visszaható ige: Nagynál mint **zurückkehrendes Zeitwort** (1793: 116); Szentpálinál mint **reciprocum** (1795: 83–84); Vitkótzinál mint **viszontagló** vagy **reciprocum** (1797: 59), Beregszászi Nagynál mint **reciprocum** (1797: 114). A meghatározások – ha

¹² Az akaratlagosság, szándékosság szempontja a harmadik korszakban különösen Abaffy tanulmányában (1978) kap nagy szerepet, aki a mediális igéket tartalmazó mondatok fő ismérvének az ágens hiányát (Szili 1999: 355), az ágensi szerep fő ismérvének pedig a szándékosságot tekinti.

¹³ Szvorényiről bővebben l. 1.3 pont.

¹⁴ **Activum primum** jelölte a tárgyasokat.

¹⁵ Szaller munkájában új kategória a **reciprocum**, amelybe a visszaható névmással szereplő igéket sorolja („tartom magamat”; „magamnak keresek”; Szaller: 1793: 61).

vannak egyáltalán – meglehetősen szűkszavúak, Beregszászi Nagyé azonban már igen találó: „es kann das thätige Ding das leidende zugleich sein”; Szentpáli pedig tipikus végződésnévként említi a *-kodik, -kedik, -kedik* képzőt.

Néhány műben azonban a visszaható és a mediális ige fogalma öszszemosódni látszik. Révai (1803: 544–545) már külön csoportként szerepelteti a **verba reflexa** és a **verba reciproca** kategóriáját, az előbbi további három alcsoportra oszlik nála. Az egyik alcsoport, a **reflexa passiva** az *-ódik, -ődik* képzős igéket tartalmazza.¹⁶ Mint a korábbiakban (1.3) láthattuk, Keszler **visszaható** néven szerepeltet rendszerezésében egy tipikusan mediálisokat tartalmazó csoportot. Riedl (1864: 152) a **magára ható igéket** visszahatóként definiálja, ugyanakkor úgy jellemzi, hogy azok „rendesen *-ik* képzővel vannak ellátva”. Az előbbieken már láthattuk, hogy a XIX. században jellemző nézet volt a mediálisok ikes igeként való felfogása, így Riedl nyelvtanában jól látszik tehát az átmenet a következő korszak felé.

A XIX. század második felében ugyanis a visszaható terminus kiszorítja a mediálisokat a nyelvtanokban, ezzel átvéve annak helyét a főbb igenemek között. Abaffy (1978: 284) ezt német hatásra vezeti vissza Budenz, Simonyi és Szinnyeji jelentőségét emelve ki abban, hogy elterjedt ez a nézet. Az előbbieken láthattuk azonban, hogy ennek néhány előzménye a magyar szakirodalomban is fellelhető.

Simonyi (1879: 25; 33–35; 1889: 121) nyelvtanaiban kettes osztást alkalmaz, két fő kategóriaként a **cselekvő** és a **szenvédő** igét jelöli meg. A szenvédőkön belül azonban két csoportot különböztet meg: **igazi szenvédő** és **visszaható igéket**. Ismét csak árulkodik a terminológia; 1879-es művében megjegyzi, hogy a **visszahatókat** gyakran **belszenvédőnek** is hívják. Az, hogy a terminus korábban több szerző nyelvtanában előfordult és mediális igéket jelölt, jelzi, hogy a visszaható kategória valóban a mediálisok helyét vette át.

Az új felfogást a korszakban minden nyelvtan átvette (pl. Bródy 1910: 11; Kis-Erős 1915: 276; Balassa 1843: 131–133 stb.), Simonyi kettes felosztása helyett azonban Szinnyejié (1887: 10–11; 1929: 23) vált általánosabbá, elterjedtebbé, aki a szenvédő és a visszaható igenemet különválasztotta, ezzel három fő csoportot alkotott, a **cselekvő**, a **szenvédő** és a **visszaható** igék kategóriáját. A visszaható csoportot többé-kevésbé a mai felfogásnak megfe-

---

¹⁶ Az *-ódik, -ődik* képzős igék között valóban találhatunk néhány visszahatót (pl. *kikapcsolódik, készülődik, hátra-, vissza-, be-, le-, felre-, összehúzódik* Szili példái, 1996 : 4), a képző azonban mégis a mediálisokra jellemző leginkább, Révai példái is mediálisok: *emelődik, fojtódik*.

lelően definiálták („Itt a szenvedés belülről jön, magából az alanyból, de egyszerűen az alanyra hat vissza.” Simonyi 1879: 33–34; „[...] az alanynak olyan cselekvését fejezi ki, mely magát az alanyt éri”, Szinnyei 1887: 11). Gyakorlatilag azonban a képzős igéket foglalta magában a kategória. A példák között találunk *-ódik, -ődik; -odik, -edik, -ködik; -ul, -ül* képzősöket egyaránt. A képzős mediálisok tehát ide kerültek, a nem képzősök pedig (pl. a létige is) a cselekvőkhöz.

Figyelemre méltó azonban, hogy már maga Szinnyei is világosan látta ennek a felfogásnak az ellentmondásait, hiszen megjegyzi, hogy a visszahatás mellett más jelentésük is lehet a visszaható csoportba sorolt igéknek. *A magyar nyelv rendszere rövid előadásban* című munkájában (1887: 11) a következő alcsoportokat sorolja fel: szenvedő (*eladódik*)¹⁷, kölcsönös (pl. *ölelkezik*), pusztá cselekvés (pl. *leskelődik*), kezdés (pl. *indul*). Későbbi, *A magyar nyelv* című művében (1929: 25–26) az **álvisszaható** kifejezést alkalmazza ezekre az igékre.

Szinnyeihez hasonlóan járt el Temesi az 1961-es akadémiai nyelvtan szerzője is (1961: 205–206). Mivel ebben a nyelvtanban is különféle jelentéstartalmú képzős igék kerülnek a **visszaható** kategóriába, az ellentmondások áthidalása céljából az **igazi visszahatókkal** szemben szintén **álvisszahatóknak** nevezi azokat, amelyek képzős ellenére nem visszahatást, hanem más jelentéstartalmat (pl. gyakoritást, mozzanatosságot, kölesönösséget, valamilyenné válást, belső történést¹⁸) fejeznek ki.

Ez a nézet azonban újabb ellentmondást eredményezett, hiszen a kevés számú igazi visszaható ige mellett ebben a kategóriában túlnyomórészt álviszahatók szerepeltek. Ezt az ellentmondást oldotta fel Károly (1967), aki egy, az akadémiai nyelvtanénál részletesebb igenemi osztályozással állt elő, amelyben a mediális ige fogalmát is felelevenítette.

3. Összegzés, kitekintés a harmadik korszakra

Ebben a dolgozatban 1961-ig követtem végig az igenemi rendszerezések fő szempontjainak alakulását, ezen belül is különösen a mediális igékre koncentráltam. Abaffy (1972) veti fel azt a gondolatot, hogy az elsődleges szempontként a szójelentést kell célszerű megvizsgálni. Az ő véleményével egyetértve, rá is hivatkozva Forgács (1998: 306) is a jelentés szempontjának

¹⁷ A *-ódik, -ődik* képzős igék szenvedőként való megítéléséről l. 1.3.

¹⁸ Ez utóbbi két megfogalmazás mediális igéket takar, pl. *csodálkozik, vágyódik, szédül* (belső történést kifejező igék); valamint *fehéredik, nagyobbodik, barnul* (valamilyenné válást jelentő igék).

elsődlegességét hangsúlyozza a formális tényezőkkel szemben: „az igenemeket a jelentés oldaláról, s nem a formai oldalról kell meghatározni”. A dolgozat tanulsága is egybecseng ezzel az észrevétellel. Az ismertetett nyelvtanokban is vannak ugyanis olyan formai jellemzőket érintő megállapítások, amelyek megállják a helyüket, mégsem maradéktalanul igazak, hiszen a mediális igéknek csupán egy részére érvényesek. A formális szempontok előterébe helyezése a felosztás ellentmondásosságához vezet. A nyelvtanítás akkor kezd el jó irányba elindulni, amikor a szerzők az igék jelentésére koncentrálnak. Ellentmondásoktól mentes csoportosításhoz viszont azért nem jutnak, mert a formai jellemzők mindvégig háttérbe szorítják a jelentés szempontját. Ez legszembetűnőbben a második korszakban látszik, amikor a nyelvtanítók kiiktatták munkáikból a mediális ige fogalmát. A történeti nyelvtanok mediális-meghatározásainak megismerése azért lehet hasznos a mai kutató számára is, mert rámutat arra, hogy az igenemi osztályozás során a formális szempontok helyett az igék jelentését kell elsődleges szempontként figyelembe venni.

HIVATKOZÁSOK

- E. Abaffy Erzsébet 1972: A tranzitív és intranszitiv igékről, *Magyar Nyelv* **68**, 190–197.
- E. Abaffy Erzsébet 1978: A mediális igékről, *Magyar Nyelv* **74**, 280–293.
- Adámi Mihály 1760: *Ausführliche neuerläuterte ungarische Spachkunst*, Wien, Schilg.
- Balassa József 1943: *A magyar nyelv könyve*, Budapest, Dante.
- Bél Mátyás 1779: *Ungarischer Sprachmeister* (6. kiadás), Pozsony, Landerer.
- [Benedek Mihály et. al.] 1795: *Magyar grammatika, melyet készített Debrecenben egy magyar társaság*, Bécs, Alberti.
- Beregszászi Nagy Pál: *Versuch einer magyarischen Sprachlehre*, Erlangen, Erlangen, Kunstmann.
- Böjthi Antal 1794: *A' nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya*, Marosvásárhely, ny. n.
- Bródy Mihály 1910: *A magyar nyelv*, Szeged, Schwarz.
- Debreceni grammatika I. [Benedek Mihály et. al.] 1795: *Magyar grammatika, melyet készített Debrecenben egy magyar társaság*.

- Edvi Illés Pál 1844: *Népszerű magyar nyelvtan és írásmód*, Pest, Eggenberger.
- Fogarasi János 1843: *A magyar nyelv szelleme 1: Művelt magyar nyelvtan elemi része*, Pest, Heckenast.
- Forgács Tamás 1998: Néhány megjegyzés a magyar igenemek kérdéséhez, *Magyar Nyelv* **94**, 301–312.
- Földi János 1912: *Magyar grammatikája*, közléteszi Gulyás Károly, Budapest, Akadémiai.
- Galgóczi Gábor 1848: *A természet rendszere a magyar nyelvben*, *Magyar nyelvtan*, Pest, Beimel.
- Gyarmathi Sámuel 1794: *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*, Kolozsvár, Hochmeister.
- Ihász Gábor 1852: *Magyar nyelvtan*, Eger, Érseki főtanoda.
- Kalmár György 1770: *Prodromvs idiomatis*, Pozsony, Landerer.
- Károly Sándor 1967: A magyar intranszitiv-transzitiv igeképzők, *Általános nyelvészeti tanulmányok V.*, Budapest, Akadémiai, 189–218.
- Kassai József 1817: *Magyar nyelv-tanító könyv*, Sárospatak, Nádaskay.
- Keszler Ágoston 1843: *Magyar nyelvtan*, Szombathely, Reichard.
- Keszler Borbála 2000: A szóképzés, in Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 307–320.
- [Ismeretlen szerző] 1797: *Kisdéd magyar grammatika*, Pozsony, Wéber.
- Kis-Erős Ferenc 1915: *A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva*, Kalocsa, Polgári Tanítónőképzőintézet.
- Klemm Antal 1928–1942: *Magyar történeti mondattan 1–3* (A magyar nyelvtudomány kézikönyve **II/6**), Budapest, Akadémia.
- Komáromi Csipkés György [1655] 1866: Hungaria illustrata, in Toldy Ferenc szerk. *Corpus grammaticorum lingvae hvngaricae veterum*, Pest, Eggenberger, 331–402.
- Komlósy András 2000: A műveltetés, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*, Budapest, Akadémiai, 215–292.
- Kövesdi Pál [1686] 1866: Grammatica linvae hungaricae, in Toldy Ferenc szerk. *Corpus grammaticorum lingvae hvngaricae veterum*, Pest, Eggenberger, 549–584.
- Lengyel Klára 2000: Az ige, in Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 81–94.
- [Ismeretlen szerző] 1781: *Magyar grammatica vagy-is haza nyelvnek gyűkeres megtanulására való intézet*, Buda, Egyetemi.

- Magyar Tudós Társaság szerk. 1846: *A magyar nyelv rendszere*, Buda, Egyetemi.
- Nagy György János 1793: *Einleitung in die ungarisch-philosophische Sprachlehre*, Bécs, Hummel.
- Pereszlényi Pál [1682] 1866: *Grammatica linguae ungaricae*, in Toldy Ferenc szerk. *Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum*, Pest, Eggenberger, 403–548.
- Révai Miklós 1803: *Elaboratior grammatica hungarica 2*, Pest, Trattner.
- Riedl Szende 1864: *Magyar nyelvtan*, Pest, Pfeifer.
- Rosenbacher Ferenc 1792: *Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika*, Besztercebánya, Tumlér.
- Samarjay Károly 1847: *Magyar nyelvtan*, Pest, Beimel.
- Simonyi Zsigmond 1879: *Magyar nyelvtan felsőbb osztályoknak és magánhasználatra*, Budapest, Eggenberger.
- Simonyi Zsigmond 1889: *A magyar nyelv*, Budapest, Révai.
- Sylvester János [1539] 1866: *Grammatica hungaro-latina*, in Toldy Ferenc szerk. *Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum*, Pest, Eggenberger, 3–78.
- Szaller György 1793: *Hungarica grammatica Latine et Germanice*, Pozsony, Landerer.
- Szenci Molnár Albert [1610] 1866: *Novae grammaticae Ungaricae libri duo*, in Toldy Ferenc szerk. *Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum*, Pest, Eggenberger, 115–290.
- Szente Pál 1792: *Magyar iskola*, Pest, Trattner.
- Szentpáli István 1795: *Grammatica hungarica*, Szeben, Hochmeister.
- Szili Katalin 1996: *A mediálisokról az -ódik, -ődik funkció kapcsán = Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* **33**, Budapest, ELTE.
- Szili Katalin 1999: *Valahol a passzívum és a mediálisok között... (A szenvedő jelentéstartalom változó megjelenésmódja kapcsán)*, *Magyar Nyelvőr* **123**, 350–357.
- Szinnyei József 1887: *A magyar nyelv rendszere rövid előadásban*, Budapest, Hornyánszky.
- Szinnyei József 1929: *A magyar nyelv = A Magyar Szemle kincsestára* **2**, Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- Szvorényi József 1861: *Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra*, Pest, Heckenast.
- Táncsics Mihály 1831: *A magyar nyelv*, Pest, Beimel.

- Temesi Mihály 1961: Az ige, in Tompa József szerk. 1961: *A mai magyar nyelv rendszere* 1, Budapest, Akadémiai, 201–211.
- Tótfalusi Kis Miklós [1697] 1866: Ratiocinatio de orthographia, in Toldy Ferenc szerk. *Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum*, Pest, Eggenberger, 605–660.
- Vajda Péter 1840: *Magyar nyelvtan*, Buda, Egyetemi ny.
- Vályi András 1792: *Fundamenta linguae Ungaricae*, Pest, Trattner.
- Verseghy Ferenc 1818: *Magyar grammatika*, Buda, Egyetemi ny.
- Vitkóczy Máttyás 1797: *Három nyelven szóló rövid magyar grammatika az iskolai ifjuság' számára*, Kassa, Landerer.